

גלגולה של כותונת

פרופ' יצחק היינמן הגדיר את מחשבת חז"ל במדרשי האגדה כ"אורגנית", שכן היא מבליטה את הסימנים המוחשיים, בשונה מדרך המחקר השיטתי, המקשרת דווקא תופעות מופשטות.¹ בין המאפיינים הרבים של החשיבה האורגנית שאותם הוא סוקר בהרחבה, הוא מציין את השתדלותם של בעלי האגדה "לקשור את תיאורי המקרא אלה באלה ולמצוא איזו אחדות המקיפה את הפרטים הבודדים".²

אחת הדרכים לקישור הפרטים היא דרך האנלוגיה (ההשוואה). בפרשתנו ישנן כמה דוגמאות לשימוש באנלוגיה במדרשי אגדה לאיפיון דמויות של גיבורי המקרא. הידועה מכולן, היא השוואת דמותו של נח לזו של אברהם, השוואה שיש הדורשים אותה לגנותו של נח ויש הדורשים אותה לשבח, כמפורט במדרש המובא בפירושו של רש"י לפסוק הראשון של הפרשה. בדברינו הפעם נתמקד בדמותו של נמרוד (י:ח-ט) כהדגמה לדרך "החשיבה האורגנית" של המדרש:

וְכֹשׁ יָלַד אֶת נִמְרֹד הָיָה הָחַל לְהִיטֵב גִּבּוֹר בְּאָרְץ.

הוא הָיָה גִּבּוֹר צִיד לִפְנֵי ה' עַל כֵּן יֵאמָר כְּנִמְרֹד גִּבּוֹר צִיד לִפְנֵי ה'.

שלוש פעמים חוזרת המילה "גיבור" בשני הפסוקים, ובאה ללמדנו שזו תכונת היסוד באפיון דמותו. הפסוק השני ממקד את גבורתו של נמרוד להיותו "גיבור ציד", כלומר, התואר "גיבור" לא בא לו משום היותו בעל תכונות מוסריות נעלות, אלא משום היותו בעל כוח פיזי רב ובעל עָרְמָה הנדרשת למי שעוסק בציד. עדיין נשאר סתום הביטוי: "לפני ה'" ועל כך אנו מוצאים במדרש (פרקי דרבי אליעזר (היגר) - "חורב" פרק כד):

ר' חכניאי אומ' גבור כח היה נמרוד שני: 'וכוש ילד את נמרוד', ר' יהודה אומ' הכתונת שעשה הקב"ה לאדם ולאשתו היו עם נח ובניו אל התיבה, וכשיצאו מן התיבה חם בן נח הוציאה עמו והנחילה לנמרוד, ובשעה שהיה לובש אותם כל בהמה וחיה שהיו רואין את הכתב ובאין ונופלים על פניהם לפניו, והיו בני אדם סבורין שהוא מכח גבורתו, לפיכך המליכו אותו עליהם מלך, שנ' על כן יאמר 'כנמרוד גבור ציד לפני ה'.

באגדות חז"ל קיימת מגמה למלא חללים של זמן ושל מקום, ולקשר בין אנשים ועצמים המופיעים במקומות שונים במקרא. התורה אינה מפרטת מה עלה בגורלן של כותונות העור שעשה ה' לאדם וחוה, לאחר האכילה מעץ הדעת (בר' ג:כא), והמדרש מבקש למלא את החסר. במקרה זה המדרש משתמש בחפץ המוחשי - כתונת העור כהסבר להצלחתו של נמרוד במלאכת הציד, אך המדרש גם מרמז לערמתו של נמרוד שנסתייע בכוח השפעתו על החיות, שנכנעו לו שלא כדרך הטבע, כדי להרשים את הבריות, וכך הגיע למלכות.³ תכונות אלה של נמרוד היו לביטוי בפי הבריות: "כנמרוד גבור ציד לפני ה'".

עדיין קשה הביטוי "גבור ציד", שהרי אם בעלי החיים נכנעים לפני נמרוד מעצמם, היכן בא לידי ביטוי כישורו במלאכת הציד? על כך אנו מוצאים הסבר במדרש אחר (בראשית רבה [תיאודור-אלבק] פרשה לו):

'וכוש ילד את נמרוד' (ח:ט) הה"ד: 'שגיון לדוד אשר שר לה' על דברי כוש בן ימיני' (תה' ז:א) ר' יהושע בר' נחמיה בשם ר' חננא בר' יצחק כנגד בימה שלרשע אמרו, וכי כושי היה עשו? אלא שעשה כמעשה נמרוד ה"ה 'על כן יאמר כנמרוד גבור ציד לפני ה' [נמרוד אין כת' כאן] אלא כנמרוד. מה זה צד את הבריות בפייהם אף זה צד את הבריות בפייהם לא גנבת מן גנב עמך לא קטלת מן קטל עמך.

רש"י, המרבה להתבסס על מדרשי חז"ל, מפרש את הביטוי בהסתמך על מדרש רבה המובא לעיל: "גבור ציד - צד דעתן של בריות בפיו ומטען למרוד במקום".

למרות שהדרשן אינו מזכיר את המרד בקב"ה, אלא מדגיש את העָרְמָה⁴ של המלך, שבעת המשפט "צד" את החשוד המובא אליו לדין ואומר לו: אמנם אתה לא גנבת (או הרגת), אך הגד נא לי מי היה עמך שהוא גנב (או רצח) - ומתוך כך היה מודה ונתפס בדבריו.⁵

¹ י' היינמן, **דרכי האגדה**, עמ' 8.

² שם, עמ' 60.

³ פירושן של המילים: "וראין את הכתב", אינו ברור. ייתכן שהדרשן סבור שסימן כי היה חקוק על הכתונות סימן שבאמצעותו זיהו בעלי החיים את יצירת ה'.

⁴ כמפורט בדברים רבה פרק א סימן יז וברות רבה, פתיחתא סימן ג'.

אך מהיכן הזיהוי לעשיו במדרש? המדרש מבסס את ההשוואה בין נמרוד לעשיו, על הפסוק בפרק כח: כה: "וַיֵּאָהֱב יִצְחָק אֶת עֵשָׂו כִּי צִיד בָּפִיו וַרְבֵּקָה אֶהְיֶה אֶת יַעֲקֹב". וגם כאן מפרש רש"י בעקבות מדרש רבה (סג, י): "בפיו של עשו שהיה צד אותו (את יצחק) ומרמהו בדבריו". מתוך כך נחשפנו לאחת מדרכי ההשוואה במדרש - הסתמכות על ביטוי דומה המופיע בתיאור שתי הדמויות. אך ההשוואה בין נמרוד לעשיו אינה מסתיימת בתכונות הערמה והרמייה המשותפות להם.

נעיין במדרש רבה (סה, טו), המובא אף הוא בפירוש רש"י (לפרק כז: טו ד"ה: "החמדת"): "ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדל החמדת מה שחמד מנמרוד הה"ד: 'חמד רשע מצוד רעים' (מש' יב: יב).

על-פי ספרי מדרש אחרים שמדרשנו זה מצוי בהם,⁶ חמד עשיו את בגדי אדם הראשון שהיו בידו נמרוד, הרגו ולקחם ממנו.⁷ כלומר, המילה: "החמדת" מרמזת על מעשהו של עשיו ואינה שם תואר לבגדים שרבקה הלבישה בהם את יעקב. לוי גינזבורג⁸ הוסיף פרטים על גלגולה של הכותנות:

בגדים שחמד עשו מנמרוד והרגו ונטלן. ובדין הלבישה אותו בהם, שאותם בגדים, בגדי כהנה היו והקב"ה הלבישם לאדם הראשון, שהיה כבודו של עולם, ועד שלא הוקם המשכן עבודת הקרבנות בבכורות, עמד הראשון והורישם לבכור אחר בכור עד שהגיעו לנח, ונח מסרם לשם בנו, ושם מסרם לאברהם, ואברהם מסרם ליצחק, ויצחק מסרם לעשו שהיה בכורו. כיון שעמד עשו ומכר את הבכורה ליעקב, אמרה רבקה, מעתה בדין שילבש יעקב בגדים הללו, כי הוא הבכור.

הנה כי כן התגלגלה לה כתונת העור שעשה ה' לאדם, שלידתה בחטא האכילה מעץ הדעת, ושימשה לכיסוי התכונות האמתיות והמעשים של אישים נוספים, בהם רשעים גמורים כנמרוד, שעליו נאמר בתלמוד: "נמרוד - שהמריד את העולם כולו עליו במלכותו, אמרפל [נמרוד] שאמר והפילו לאברהם בתוך כבשן האש", ובהם צדיקים גמורים כיעקב אבינו בעת שהתחפש לעשיו. אם נעיין במדרש¹⁰ על מהות הכותנות המקוריות, נמצא, בין היתר, את הדברים הבאים: "בתורתו של ר' מאיר מצאו - כתנות אור".

האור במקרה זה מסמל את מידת החסד שה' מרעיף על אדם וחוה; למרות שחטאו הוא דואג למחסורם לפני גירושם מגן-עדן. לכן נאמר: "וַיַּעַשׂ ה' אֶל-לֵהִים לְאָדָם וּלְחַוָּה עֹר וְיִלְבָּשֵׁם" (בר' ג: כא). למידת הדין ששם הא-להות מציין אותה, צירף הא-ל את מידת הרחמים ששם הוי"ה מייצג אותה, כדי להמתיק את מידת הדין.¹¹ אך, הדורות הבאים זנחו את דרך החסד ודבקו במידת הדין בלבד ואף בה עשו שימוש קלוקל, כפי שראינו.

הדרך הנכונה לקריאת המדרש היא לא להסתפק בהשוואה של הפריט המוחשי [הכותנות], אלא לנסות לחשוף את הרבדים הסמויים העשויים לשפוך אור על תכונות הגיבורים הקשורים לפריט או למעשה המתואר. כך עמדנו על תכונותיהם של נמרוד ועשיו שהיו "אנשי ציד" במונח השלילי של הביטוי, ואולי (להבדיל), מצאנו שאף במעשה ההתחפשות של יעקב אבינו בכתונת העור יש משום ההתעלמות מ"האור"?

ד"ר יאיר ברקאי
ירושלים

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

כתובתו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>

5 כדברי תיאודור על אתר.

6 עיינו בהערה 10 על אתר בה ישנן הפניות למקורות הנוספים.

7 לפי תרגום יונתן לבראשית כה: כז עשיו הרג את נמרוד ואת חנוך בנו.

8 **אגדות היהודים**, כרך ב, עמ' 96 - 97 ועיינו בהפניותיו למקורות במקום.

9 בבלי, עירובין נג ע"א.

10 בראשית רבה, פרשה כ, יב.

11 ראו את דברי יהודה קיל בפירושו בסדרת **דעת מקרא** לפסוק.